

MOHAI V. LAJOS

Ott, helyben

Cédulák Tolnai Ottó írói világáról

1956-ban született Nagykánizsán. Író, költő, kritikus, irodalomtörténész, esszéista, szerkesztő. Legutóbbi írását 2016. 1. számunkban közzöltük.

1. Ott, helyben

Tolnai Ottó életműve az egyetemes magyar irodalom stabil értéke, egyúttal jól reprezentálja a magyar irodalom európai színvonalát, látószögét. Kísérletező kedve szinte páratlan kortársai között: alkotásaiban a műfajok kiterjesztésének és olykor próteuszi átváltozásának, bizonyos „weöresi mintáknak” lehetünk tanúi, továbbá azoknak a költői leleményeknek, amelyeket ez a páratlan (stílus)művész fölszívott a világirodalomból. Ott helyben, a Délvidéken, a magyar irodalom „szabadkai” tradíciójának átörökítője és növesztője, mégpedig érzésem szerint Ezra Pound mintáját követve; eszerint „[a] hagyomány megőrzendő szépség, nem pedig rablanc”.¹ Tolnai Ottóról szólva nem feledkezhetünk meg a modern szerb és horvát széppróza olyan — a mi irodalomképünkbe is beépült — emblematikus képviselőiről sem, mint Mirko Kovač vagy Danilo Kiš, akik az izzó, iszonytató keservekkel teli, zabolátlan, mégis „édes balkáni világot” hamis nosztalgiák nélkül ábrázolták. Az egykori délszláv államalakulatban élő írók sorsa beleíródik egymás életművébe. Ez korántsem ambivalencia, hanem többlet, amely eredeti módon járul hozzá az életművek ki- és átalakulásához.

Az eltelt, lassan egy évszázadnyi idő alatt az úgynevezett „határon túli, vagy kisebbségi magyar irodalmak” külön fejlődésen mentek át, de ez az irodalomtörténeti tény nem rekeszti, sőt rekesztheti el a magyarországitól a művelőit. Torz, méltánytalan és kicsinyes az a szemlélet, amely a más-más régióban született művekről csak akkor vesz tudomást, ha mintegy a magyarországi uralkodó trend „jóváhagyását bírják”. Több, a határon túli irodalomban új fejezetet nyitó író panasolta és fájalta ezt; elég csak Tózsér Árpádra, a magyar irodalom pozsonyi őrszemére gondolni. Az ugyancsak több műfajban jártas, kiterjedt esztétikai műveltségű Tózsér a közép-európai értékekre kivételesen fogékony alkat, és művészetvallásához odatartozik a cseh és a szlovák irodalom is. (Egyebek mellett Bohumil Hrabal költői alkotásainak átültetését köszönhetjük neki.) Tágkeblű írói magatartásának kikalipálásában a kényszerűség mellett az okos belátás is a kezére játszott: ő is két világ határán áll — és nemcsak életrajzi, politikai-földrajzi értelemben, hanem alkatilag, lélektanilag is. A két világ határán az oszlopokat az érintkezés jelöli ki, az érintkezés pedig egyúttal többlet, rá- és szétsugárzódás az innen oda, az onnan ide állapotára. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy a mostoha helyzet kiváltság is lehet számára.

Erre mutat rá Tolnai Ottó életműve. Ahogy Poszler György fogalmazott: „... másfajta kisebbségi irodalom. Egészen más, mint az oly

¹Idézi Mirko Kovač: *Európai költésrohadás*. (Ford. Borbély János.) Forum, Újvidék, 1987, 35.

sokat emlegetett, a figyelem középpontjában álló erdélyi irodalom. Nem az anyaországi irodalom bolygója. Hanem egészen más naprendszerek vándora. Nem Pest az igazodást jelentő centruma. De Újvidék, Zágráb, Belgrád, Ljubljana. Sőt, Párizs és New York is. Meg sok minden egyéb. Az anyaország felé hosszan, majdnem egészen zárt. Mert a szellemi vasfüggöny is leereszkedett Szeged és Szabadka között. Az egy nyelvű monokultúra előtt. De nyugat felé hosszan, majdnem egészen nyitott. Mert a szellemi vasfüggöny nem létezik Szabadka és Róma között. A soknyelvű polikultúra előtt. E zártság-nyitottság adja vagy teszi lehetővé a másfajta jelleget. Ennek első lépcsője az integrálódás egy balkáni-mediterrán világba. Amely szláv nyelvű, de ott az olasz kultúra közelsége. Az Adria, a térség e gyönyörű mini-óceánja nem elválaszt, hanem összeköt. Dubrovnikban Velencét lehet tanulni — és általában Itáliát. Splitben Rómát lehet tanulni — és általában az antikvitást. Kéznyújtásnyira a meleg tengerek világa. Az európai kultúra bölcsője. (...) E kisebbségi irodalom Magyarország felé zárt. De zsebében már a szellemi világútlevél.²

²Poszler György: *Tolnai Ottó: Költő dísznózsírból*; <http://tolnai.irolap.hu/hu/poszler-gyorgy-tolnai-otto-kolto-disznoszirbol>.

Szerencsés — irodalomtörténetileg is jelentős — fejleményként a hetvenes évek legendás *Symposion* című, az akkori Jugoszláviában megjelenő folyóirata is meghatározó szerepet játszott Tolnai Ottó (és mindenekelőtt az 1971-es *Kormányeltörésben* című, a vajdasági irodalomban *mérföldkövet jelentő* könyv költője, Domonkos István) irodalmi kibontakozásában. A *Symposion* megújító szerepét nehéz eltúlozni: a világirodalom aktuális tendenciáitól elrekesztett honi (az Aczél–Kádár-korszak kultúrpolitikáját nyögő) magyar irodalom tájékozási pontjául szolgált, talán legtovább éppen Tolnai főszerkesztői közreműködése idején.

A rendszerváltozás után az aknák fölszedettek, bár az „anyaországi” és a „határon túli” nem mindig igyekezett tisztázni a viszonyát egymáshoz. Tolnai Ottó munkássága mindenesetre 1990 után, azóta, hogy azért mindinkább megszűnt az „anyaországi” és a „határon túli” irodalom közötti alá-fölérendeltség, mondhatni hivatalosan is *a magyar irodalom elidegeníthetetlen, originális értékévé vált*. Hogy már korábban is az volt, annak kérlelhetetlen bizonyítéka a *Költő dísznózsírból* című önéletrajz, amelyet Parti Nagy Lajosnak mondott el „egy rádióinterjú-regényében” a szerző.³

³Könyv alakban: Kalligram, Pozsony, 2004.

Ha közelebb lépünk a mához, idetartozik egy Tolnaival rokonítható délvidéki nagyság, Végel László neve is: Tolnai munkásságával párhuzamban Végelnél is, így az elmúlt években megjelent *Bűnhődésben* (*Berlin-szövegek, naplóregény*, 2012) és *Neoplantában* (*Neoplanta, avagy az Ígéret Földje, városregény*, 2013), a szülőhely, az otthon és haza sorsa (és irodalmi sorsa) *a tét*. A peremlét, a reménytelenség és a hontalanság szabálytalan ötvözetének megjelenítése miatt is válhatott az utóbbi években *az egyik fontos magyar regényé* Végel László városregénye — az Újvidékről, Novi Sadról, Neusatzról tett igen személyes és a szó legjobb értelmében *akaratos* vallomás. Mindez úgy, ahogyan az írónak egy szerb fiákeres elmesélte, s ahogyan az eddig mindent túlélő magyar a saját tapasztalatait átszűrte. Megrázó látomás a margóra szorultak történelmi

kínjairól és a kilátástalanságról, a félelem és a gonoszság maró erejéről. Nemhiába nevezte egyik kritikusa, Radnóti Sándor egyenesen „Újvidék költőjének” Végelt.

⁴Forum, Újvidék, 2011.

Szembetűnő, hogy Tolnai Ottó egyik, időben utolsó munkája, a 2011-ben megjelent *A tengeri kagyló*⁴ is „városregény”, Magyarkaniszsáé, azé a vajdasági települése, ahol Tolnai született. *A tengeri kagyló*ban Tolnai is „megállította az időt”, ahogy a közép-európai fenomenén, Bohumil Hrabal Nymburkkal tette. A személyest és a történetit. A regény hosszú szólama, hogy meg- és felidézi saját városának szimbolikussá vált, érzékiséggel telített színhelyeit: az Erzsébet ligetet, a Vigadót, a regényes színezetű Csodafürdőt. Érzékeny megjelenítése ez a gyerekkor hol sötétebb, hol szabadabb, de semmiféle önkorlátozást nem tűrő tapasztalatainak: a szerző elmerül bennük, sőt olykor valósággal ritualizálja őket, e világ jellegzetes szereplőivel együtt. *A tengeri kagyló* minden belső izgatottsága ellenére nyugodtan fejt föl a maga kagyló-kincsét, kagyló-világát, mondanivalóját. Érett alkotás, nagymonológ a mindennapokat átszövő legendákkal. Ebben áll az ábrázolás, vagy inkább kifejtés lírai súlya és ereje — stilizálás nélkül is. Az egykori benyomások, gyermekkori élmények hatása alatt az egykorvolt mitikus világérezékelés és a képzelet terében mozognak a szereplők is, akiknek panoptikumában föltűnik az ideg-orvosként praktizáló Csáth. (Az olvasó dr. Csathó alakjában ismerhet rá.) Az átöröklött irodalmi tapasztalatok fényében állja meg a helyét a regény egyik alapmotívumául is szolgáló *városi fürdő*. Talán nem tévedek, ha azt mondom: ez is az irodalmi hagyomány reprezentív megjelenése és beemelése a műbe, hiszen kiváltképp Kosztolányinál jutott többször is főszerephez a *gőzfürdő*, mint a kisvárosiasság elmaradhatatlan jelképe és a kisvárosi életforma kelléke. Egyebek mellett a *Gőzfürdő* (1914) című novellában, amely a Sárszeg-regények legismertebb előzményeihez sorolható. Tolnainál a kamasz, megférfiásodó fiúszereplők (megannyi önarckép) a fürdőben lesik meg a „város szépét”, a vágy élettel teli tárgyát, akit szoborba varázsolnak, és e földi tünemény combjai közé — ösztönös erotikus jelképként — tengeri kagylót helyeznek.

Ennek a minden bizonyára életrajzilag is valóságos, de nem különösképpen emelkedett erotikus csínynek az utólagos kísértése követelt helyet a regényben, és adja a mű invenciózus címét. A címadás egyébként is komoly súllyal esik latba Tolnai pályáján, az avantgárd lírikusi és prózáirói kézmozdulatokat mesterien egyensúlyozza ki jellegzetes, a helyre és az aurára utaló címválasztásaival (*Sirálymellcsont*, 1967, *Vidéki Orfeusz*, 1983) vagy azokkal, amelyekkel időről időre fölméri, hol tart éppen a maga útján (*Prózák könyve*, 1987, *Versek könyve*, 1992). Az író soha nem ér végére a műnek. A művek mozognak, egymásba folynak, variálódnak, átszítálódnak az időn, a prózák könyvéből például új prózák könyve lesz, mintha az alkotói fantázia folytonosan új világokhoz igazítaná a maga sokszor fölemlegetett „balkáni-mediterrán” valóságát (*Rothadt márvány*, 1997, *Balkáni babér*, 2001).

2. A tradíció varázsa: Kosztolányi

⁵Idézi Utasi Csaba:
Éjjeli halászat.
In: *Tolnai-symposion.*
Tanulmányok Tolnai Ottó
műveiről. (Szerk. Thomka
Beáta.) Kijárat Kiadó,
Budapest, 2004, 121.

Ha elfogadjuk, hogy „a hagyomány megőrzendő szépség, nem pedig rablánc”, akkor Tolnai Ottónál a tradíció két kristályosodási pontja Kosztolányi Dezső és Csáth Géza élete és munkássága. Első és legerősebb látteleme ennek a szabadkaiság, a bácskaiság. A második főleg a Kosztolányitól származtatható Adria-érintettség, amely egyszer megtalálta Tolnait, és a varázsnak azóta sem akar vége szakadni. Csáth esetében pedig az *árvacsáth* alteregó-fikciójában kicsúcsosodó irodalmi gyász-munka. Figyelemre méltó megállapítást tesz az életműben föllehető Kosztolányi–Csáth jelenlétről Tolnai monográfiája, Thomka Beáta, aki a kapcsolódások természetét „*finom adogatásként*” írja le.⁵

Tolnai rengeteg látható és (el)rejtett szállal kapcsolódik ahhoz a magyar irodalmi tradícióhoz, amelyre *ott helyben* talált rá, és amelynek *elfogadta az ajánlatát*, olyant, amelyhez magától értetődően köze van, amelyhez a sors kézen fogva elvezette. Tolnai fáradhatatlanul *végzi földtáró munkáját* egyfajta kötelességteljesítőjeként és újragondolójaként a Kosztolányihoz, Csáthhoz köthető irodalmi és lét-tradíciónak; ennek gazdagságát és következményét a Tolnai-opuszra az olvasó jobbra csak sejti, mert mindig újabb és újabb tartományára bukkan rá az írásokban. Mindkét szabadkát a „felmenői” között tudja: sokatmondó tény, hogy Tolnai Ottó mai lakóhelye Palics, Kosztolányi és Csáth Szabadkájához tartozó, az irodalmi tradícióba integrálható fürdőváros.

A Kosztolányi-ajánlat elfogadására példa a *Kosztolányi, az etruszk* című nagyszébe oltott (ön)vallomás. Ez a sokféle szárazó, Kosztolányi délvidéki, bácskai és adriai nyomát kutató elegáns esszé Tolnai írói gondolatvilágába s ezért programjába is belátást nyújt: a nyomozás, a rátalálás, a követés, az ösztönzés rétegeit fejtí föl, ahogy benne a tehetség és a művészi erudíció végzi a dolgát.

Ott, helyben tehát: az Adria végeérhetetlen és szédítő kékje. De nem a délszlávoké, hanem a magyar irodalom Adriája. Az alkotóképesség teljében már a korai Kosztolányinál is. Kosztolányi és Esti Kornél tükör-tengere. A Kosztolányi-elfogultság, mely sokunkat rabul ejt. Idézet Tolnaitól: „A tengert egy katonatiszt fogja megmutatni neki, aki csomag nélkül Fiumeba igyekezett, fürdeni. *Igen érdekes ember volt* — írja Kosztolányi. — *Már sokszor látta a tengert is.* A katonatiszt ujjja, amellyel a tenger felé mutat, karneol-köves — akárha ugyanaz a kéz lenne, amely a Belgrádi képekben gyűrűjével betűket karcol a vonat ablakára. *Háború lesz.*”

Kosztolányi mondata indítja el Tolnait.

Akinek ez a magyar irodalmi emlékezetben nevezetessé vált bekezdés, kiváltképp az utolsó mondat, a „Háború lesz” a tollhegyére került, az írhatott tárcát, tollrajzot és egyéb hírlapi műfajt, *mindig* költő volt, és *mindig* szépíró maradt, és korántsem csak a betű szerinti újságíró-céh tagja. A nagy témák, vonzalmak előképei, az életvilág későbbi remekművekké sűrűsödő darabjai, empirikus anyagai és mintái, korai leletei lépten-nyomon elének bukkannak különféle műfaji metszetek-

⁶„Háború lesz”.
In Mohai V. Lajos:
A vidék mélységes mítosza.
Savaria University Press,
Szombathely, 2016, 28–33.

ben. Az idézett bekezdést is a maga világába, élethelyzetébe mélyedő író, és nem a szenvtelen, az eseményeket, a készülő drámai eseményt kívülről szemlélő, leíró és lejegyző riporter írta. (Gondoljunk csak a jelenet költői gonddal kiválasztott szecessziós megoldására, az elegáns és örök sérülést okozó *gyémántgyűrű* szerepeltetésére.) Nem mintha az újságírói normák betartása kívül esett volna a fiatal Kosztolányi szemléletén vagy elhatározásán: szándéka nem pusztán a dokumentáció, hanem túlnő rajra, és kiterjesztődik saját világerzékelésének az irányába.⁶

Ez történik Tolnainál is. Az „anyagkezelése”, ahogy föl kutatja magának a saját „Kosztolányi-helyeit”, a nagy elődöt is gazdagítja, és nemcsak őt. Egészen kivételessé teszi, ahogy föltámasztja, lépésről lépésre *első szereplővé* teszi Kosztolányit, s ahogy átveszi Rónay Györgytől, és a saját látókörébe vonja Kosztolányit, mint „etruszk” költőt is.

3. Irodalmi gyászmunka: Csáth

Kosztolányi utolsó alkotói korszakában, az 1930-as években, a *Mostoha* című regénytöredékében Csáth emlékével viaskodott. Ennek pokoli kínjai ott vannak a fennmaradt fejezettorzókban, odavetett vázlatokban, az el nem készült regény munkajegyzeteiben. Kosztolányi, ha szabad így fogalmazni, Csáth „hült helyével” nem tud mit kezdeni, mai fogalmainkkal élve: képtelen „elereszteni őt”. Talán még büntudatot is kelt benne unokaöccse szörnyű végzete; „tragédiája messze visszaágazik az életbe”, állítja, és igazából nem is lehet fölmérni, mekkora súllyal volt jelen *ez a hiány, ez a gyászmunka* Kosztolányi életében, és hogyan van jelen az életműben.

Csáth emléke különös fényt kölcsönöz Tolnainak is: ő lesz Csáth *messze visszaágazó tragédiájának* egyik fölfejtője, aki a Csáth-jelenség mitikus kiterjeszhetőségével kísérletezett, és személyes identitást fedezett fel benne az írói/emberi sors foglalatára nézve. Csáth alakja, árnya, a Csáth-féle „árny zarándoka” különféle helyzetekben, alkalmakban bontakozik ki, és jelenik meg a műveiben. Az *árvacsáth* (1992) című nevezetes, közel száz versből álló, vallomásos „eposzának” teljes „költői anyagát” pedig egyenesen Csáth fantasztikus személyisége szolgáltatja — és, mint föntebb utaltam rá, fölbukkan *A tengeri kagyló* prózavilágában is. A közhelyszerű elemekből összeálló *árvacsáth* monumentális versépítményében Tolnai Ottó rendkívüli beleérző-képességgel akarja visszavezetni az író-elődöt a történesek kusza halmozásába, célja, hogy visszaadja neki az életet, valahogy megmentse a világot a számára — és az olvasó számára. Két élet végtelen és rontó lehetősége kopírozódik egymásra, Csáthé és az övé. A Csáthról való megemlékezés egybeér a lírikus életvilágával.

Ahogy más módon összeér a kortárs Mirko Kovačéval.

4. Egy másik helyi aktualitásról

„Két párhuzamos világ van bennem óhatatlanul: az egyiket élem, a másikat írom. Hol, mikor, miként találkoznak, melyik hat melyikre, mi csor-

⁷Mirko Kovač:
Bevezetés a másik életbe.
(Ford. Radics Viktória.)
Magvető, Budapest, 1989.

dul át egyikből a másikba, melyik marad le, melyik tör előre, melyik foszt ki, és melyik lep meg ajándékokkal, melyik kettőz meg, és melyik választ el önmagamtól — ezen gondolkodom...” — írja Mirko Kovač a *Bevezetés a másik életbe* című könyvében.⁷

Amit Kovač leírt, írhatta volna bizton Tolnai Ottó is. És igaza lehet az olvasónak, ha fölfedezi ezt a művészi programot a rádióinterjú-regényben, hiszen minden fejezetében ott búvik meg. Tolnai életművében és művészi szemléletében a Kovač-féle értelemben is a párhuzamos világok sokasága van jelen, ahogy az tehát kiolvasható az interjú-regényből, még ha ez — a saját tapasztalatai szerint — gyanakvásra ad is okot. Az interjúregény 122. oldalán az olvasható, hogy a szerb írók közül legközelebb Mirko Kovač áll hozzá. Kovačról tudható, hogy a délszláv próza egyedülálló jelensége, otthona Ivo Andrič prózája közelében van. Sokak véleménye szerint a *Város a tükörben* című könyve már-már kongeniális folytatása a Nobel-díjjal laudált *Híd a Drinának*, minden Balkánról szó modern próza alfájának és ómegájának. Kovač írói világának érvényességére is a Balkán üti rá a pecsétjét, abban az értelemben is, hogy a mesteri mintaként tekintett Ivo Andrič írja. A Balkán örök bizonyossága, hogy „lássuk, halljuk a sebzett rab szív dobogását. Mennydörgésbe és felhőkbe burkolózva közelednek az elkövetkezendő századok és nézik szégyenem. A nemzedékek színe előtt lelkem pőrén és gyáván hever, mint kettétört kard. Perzsel a világra nem jöttek részvétteljes tekintete.”⁸

⁸*Ex ponto.*
(Ford. Vujicsics D. Sztoján.)
In: *Verses világgjárás.*
(Vál. Rába György.)
Kozmosz, Budapest, 1971.

Egyik kedvencem Tolnai Ottó tollából a Mirko Kovač *Malvina Trifkovic életrajza* (2000) című kisprózához írt reflexiója, kisesszéje. Ebben a legmegragadóbb elem az, ahogy Tolnai megmutatja, hogy Kovač voltaképp hogyan kereste és találta meg az irodalom és az élet számára a könyörtelenség, a brutalitás és a hidegfejű örültség legegyszerűbb balkáni történetét, s hogy milyen kevés elemből lehet nagy szilárdságú tartóoszlopokat építeni a regényben. A szégyen története és története Kovač írásműve, és nagyon távolra lát vele az író, a század végén bekövetkezett újbóli délszláv pokolra. Nagy terhet hord vele — ezt a következtetést vonja le Tolnai Ottó, akinek a jelenlétét, az írói jelenlétét is végig ott tudjuk, és amelyben a közös „jugoszláv sorsközösség” forgását sem nehéz fölfedezni.

Végezetül: néhány emlékezetes Tolnai-toposz. A tengert megfestő gyermekkori kékfesték fénysugarat árasztó képe mellett például. A kékítőgolyó mellett. Fölmerül a Palicsi-tó irodalmiasan ismerős szépsége és Rovinj távoli tengerpartja, ahol a halászhajók kilökték a zsákmányukat a szárazföldre, eleséget nyújtva a költő fiatalkori csavargó énjének. Ott, ahol ma is a rovinói halkonzerv készül, a MIRNA ROVINJ, amit Tolnai a budapesti boltokban keres Mirko Kovačra emlékezve. Ide-másolom ezért a *Sirálymellcsont* című korai vers látványát: „...mint a régi szentképeken / a részletesen megrajzolt lélek / megállt egy pillanatra a sziget fölött.”